

Vägvisning till världsarv

Rapport 2001-04-19

Rev. 2001-12-11

Dnr 1405-2001

Innehåll

Inledning 3

Lägesbeskrivning 3

Företrädare för världsarven i Sverige 6

Vägverket 6

Skyltning av världsarv i världen i övrigt 6

UNESCO 7

Förslag till informationsskylt 7

Förslag till vägvisning och informationsplatser 7

Förslag till utmärkning av och vägvisning till världsarven i Sverige 8

Vägvisningsplan 8

Kostnader 9

Former för samråd 9

Förslag till det fortsatta arbetet 9

Världsarvssymbol i kartböcker 10

Information via turistorganisationer 11

Figurförteckning 12

Inledning

Sedan något år tillbaka har det framförts önskemål från förvaltarna av våra världsarvsområden att vägvisning ordnas med utnyttjande av UNESCO's särskilda symbol för världsarv. Riksantikvarieämbetet har tagit upp frågan med Vägverket i samband med diskussionerna om vägvisning för turism och deltagande i Vägverkets referensgrupp för en handbok om dessa frågor.

I de "Operational Guidelines" som UNESCO's världsarvskommitté upprättat finns regler för symbolens användning. Översiktliga regler finns även för informationsskyltar. Däremot saknas regler för vägvisning. Några internationella riktlinjer för vägvisning har heller inte gjorts av UNESCO.

För att undersöka de olika intressen som måste tillgodoses vid vägvisning till världsarv såväl från kulturmiljösynpunkt som ur trafiksäkerhetssynpunkt (Riksantikvarieämbetets och Vägverkets intressen) har Riksantikvarieämbetet anlitat konsulten Bengt Centrell, Linköping, som utarbetat föreliggande rapport, reviderad hösten 2001.

De slutsatser som här presenteras är tänkta att ligga till grund för diskussioner och beslut lokalt och regionalt, där det är aktuellt att vägvisa till världsarven. Vägverket, Naturvårdsverket och UNESCO World Heritage Centre har fungerat som remissinstanser inför färdigställandet av rapporten.

Lägesbeskrivning

Genom samtal, telefonintervjuer och studier av befintligt informationsmaterial har nedanstående lägesbeskrivning kunnat göras av hur vägvisningen och informationen är utformad vid de olika världsarven. Sammanställningen är uppdelad i tre grupper: Världsarv som utgörs av naturarv, världsarv med både natur- och kulturarv samt världsarv med kulturarv. Då undersökningen genomfördes under hösten år 2000 hade endast tre världsarv skyltats med information för vägtrafik på försök: Tanum, Visby och Karlskrona .

Världsarv med naturarv

Höga kusten

Vid Höga Kusten har den senaste istiden åstadkommit först en kraftig nedtryckning och därefter jordens största landhöjning, där jordskorpan fjädrar tillbaka. Landhöjningen och havets påverkan har format och formar fortfarande landskapet. Beslut om att Höga kusten ska vara världsarv togs 2000-11-28. Vid undersökningstillfället hade ännu ingen informationsskyltning eller vägvisning gjorts. I området finns dock s.k. brunvit skyltning inom ramen för Vägverkets försöksverksamhet.

Världsarv med både natur- och kulturarv

Laponia

Laponia är Europas största sammanhängande naturlandskap med så gott som orörd natur. Det är också samernas kulturlandskap och en av Västeuropas sista stora sammanhängande vildmarker. Området är av intresse ur såväl natur- som kultursynpunkt. Vid undersökningstillfället fanns ingen vägvisning till området. En informationsplats är utbyggd vid väg 827. En konsult hade anlåtats för att ge förslag till lämplig utformning av skyltar för vägvisning.

Södra Öland

På södra Öland finns stora samlade natur och kulturvärden. De flesta av dessa värden har sitt ursprung i hur markerna brukats och hur indelningsgrunden utvecklats genom århundraden. Beslutet om att Södra Öland ska vara världsarv togs 2000-11-29. Vid undersökningstillfället hade ingen världsarvsskyltning gjorts. I anslutning till den officiella invigningen i maj 2001 sattes något som skulle kunna betecknas gränsskylt upp vid väg 136 söder om Färjestaden.

Världsarv med kulturarv

Gammelstads kyrkstad

Gammelstads kyrkstad i Luleå kommun är en samling stugor och stallar kring en norrländsk sockenkyrka där långväga sockenbor hade sin fasta punkt vid kyrkobesök. Det är ett enastående exempel på den traditionella kyrkstad som en gång fanns i norra Skandinavien. Vid undersökningstillfället fanns vägvisning med symbol för sevärdhet, S:t Hans kors, från vägarna E4 och 197. Man har haft ett tvåårigt utvecklingsprojekt angående vägvisning till kyrkstaden. För närvarande avvaktar man vad som ska komma fram när det gäller turistvägvisningen. Luleå kommun har satt upp informationstavlor norr och söder om området med texten "Besök världsarvet". Det finns ingen vägvisning inom området. En översyn av trafiken till och från samt inom området diskuteras.

Engelsbergs bruk

Järnframställningen vid Engelsbergs bruk har anor från medeltiden. Under 1700- och 1800-talen byggdes här ett järnbruk av modernaste snitt. Anläggningen kom så småningom att omfatta ett femtiotal byggnader – herrgård med park, brukskontor och arbetarbostäder, industribyggnader med bl. a. mulltimmerhytta, hammarsmedja och våghus samt jordbruk med ekonomibygnader och bostadshus. Vid undersökningstillfället saknades världsarvsskyltning till Engelsbergs bruk, men väl till orten Ängelsberg, i vilken världsarvet är beläget (jfr **fig. 5 a,b**).

Birka och Hovgården

Birka, den vikingatida handelsplatsen på ön Björkö i Mälaren, som anlades vid mitten av 700-talet, kan kallas för Sveriges första stad. Birka var centrum i det rika Mälardalen men också en viktig internationell handelsplats. På Adelsö, på andra sidan fjärden från Birka sett, ligger Hovgården med en mängd

fornlämningar efter kungligheter, stormän och bönder alltsedan vikingatiden. Någon speciell världsarvsskyltning till Birka och Hovgården fanns inte vid undersökningstillfället. Adelsö kan nås med bil via regelbunden färja från Munsö, Ekerö kommun. Björkö nås endast med båt. Sommartid angörs ett flertal bryggor, på fastlandet i västra Mälaren, av fartyg med trafik till Birka. Dessa bryggor vägvisas för biltrafik, vanligen med egennamn (eller motsvarande) och regelmässigt utan upplysning om anknytningen till Birka.

Drottningholm

Det kungliga lustslottet Drottningholm ligger på Lovön i Mälaren. På bekvämt avstånd från Stockholm fungerar det idag som bostad för kungafamiljen. Drottningholms slottsområde – med slott, teater, Kina slott och slottsparken – är det bäst bevarade exemplet i Sverige på ett kungligt slott uppfört på 1700-talet och som samtidigt är representativt för all europeisk kunglig arkitektur från denna tid. Det franska slottet Versailles har tjänat som förebild och inspirationskälla. Vid Drottningholm förekommer omfattande visningsverksamhet för allmänheten. Någon speciell världsarvsskyltning till slottsområdet fanns inte vid undersökningstillfället. Sedvanlig vägvisning till Drottningholm finns dock. I informationsbroschyrer förekommer UNESCO-symbolen och världsarvssymbolen. Från slottsförvaltningens sida uppges att man önskar vara restriktiv med uppsättning av skyltar.

Skogskyrkogården

Skogskyrkogården i södra Stockholm skapades mellan 1919 och 1940. På en tallbevuxen ås anlades ett sakralt landskapsrum med flera mindre kapell i samspel med naturen, helt olikt de stora städernas begravningsplatser med ändlösa rader av monument. Vid undersökningstillfället fanns ingen skyltning som visade Skogskyrkogårdens världsarvsstatus, endast sedvanlig vägvisning till Skogskyrkogården från Nynäsvägen för sydgående trafik och från lokalvägarna närmast kyrkogården.

Hällristningarna i Tanum

Det område i Tanum som utgör världsarv omfattar mer än 350 lokaler med figurer av tretton olika typer, vilka kan dateras till bronsåldern, 1800-500 f. Kr. I norra Bohuslän finns idag cirka 1500 kända hällristningar. Vid undersökningstillfället fanns två informationsskyltar uppsatta. Den södra är placerad mitt i området och den norra nära områdesgränsen. Skyltarna är utformade med angivande av hällristningssymbol och världsarvssymbol.

Hansestaden Visby

Visby är en karaktäristisk hansestad med ringmur, ännu välbevarat medeltida gatunät och bebyggelse från medeltiden och framåt. Specialdesignade informationsskyltar med UNESCO-symbolen finns uppsatta vid portarna till ringmuren och vid Almedalen. Dessutom finns specials skyltar inne i staden. I en folder som tillhandahålles på färjan till Gotland finns information om världsarvet Visby som en del av annan information.

Örlogsstaden Karlskrona

Under stormaktstiden på 1600-talet ökade behovet av en flottbas i Sydsverige, för att kunna hålla ihop landet. Till Karlskrona kallades tidens främsta fortifikationsexperter för att anlägga och skapa den modernaste och mest effektiva flottbas Europa hade skådat. Karlskrona grundades 1680. Vid undersökningstillfället fanns informationsskyltar på informationsplatser längs väg E22 för trafik västerifrån och österifrån samt längs väg 123 för trafik norrifrån. Både UNESCO-symbolen och världsarvssymbolen avbildas på skyltarna. Världsarvssymbolen hade ordet "Världsarv" insatt i stället för ett av de utländska benämningarna. Skyltarna saknar angivelser för vägarna i området, varmed orienteringen försvåras. I detta världsarv inbegrips även Skär(f)va herrgård och Kronokvarnen vid gamla Riksvägens bro över Lyckebyån. Skärva är vägvisat lokalt, medan vägvisning till och information vid Kronokvarnen saknas.

Företrädare för världsarven i Sverige

Samtliga intervjuade företrädare för världsarven säger, att man anser det viktigt med en samlad information om hur vägvisningen till de svenska världsarven bör gå till. Vikten av enhetliga regler för hur dessa informations- skyltar och vägvisning ska utformas framhålls. Man önskar också att om möjligt finna en likformighet helst över hela världen, men åtminstone inom Norden.

Det påpekas att världsarven är av mycket olika karaktär. Vissa tål och är i behov av såväl informationsskyltar som vägvisning, medan skyltningen vid andra – med hänsyn till miljö och stämningsläge – måste ske med stor varsamhet.

Vägverket

I Vägverkets förslag till regeringen 1999 rörande ny Vägmärkesförordning (VMF), har vägmärket "Världsarv" inte tagits med. Orsaken är att det vid förslagets avlämnande inte rådde enighet i frågan om märkets grafiska gestaltning. Vägverkets avsikt har dock varit att stödja ett införande av märket i förväntad ny VMF, när frågorna kring den grafiska utformningen klarlagts. Så har skett hösten 2001, varefter RAÄ har framfört önskemålet om ett införande i VMF till regeringen. Ny VMF väntas bli föremål för regeringens beslut vintern 2001–2002. Efter ett sådant beslut väntas tiden för författningens ikraftträdande vara omkring sex månader, vilket också uppskattningsvis motsvarar den tid det tar att förbereda skyltuppsättningen.

Skyltning av världsarv i världen i övrigt

Vid de kontakter som ägt rum med företrädare för de olika världsarven i Norden kan konstateras, att man inte har kommit fram till några enhetliga regler vad gäller vägvisningen till världsarven. I såväl Danmark och Finland som i Norge pågår diskussioner om hur skyltning och vägvisning ska utformas på bästa sätt. För närvarande är världsarven antingen inte utmärkta alls eller försedda med sedvanliga

vägvisningsskyltar. Det finns också vissa lokala varianter av speciell karaktär som inte alls överensstämmer med de riktlinjer som UNESCO angivit.

När det gäller världen i övrigt informerar World Heritage Centre i Paris att inte heller här finns det några enhetliga regler. Det finns skiftande exempel på utmärkning men inga direkta bra förebilder. Det kan konstateras att inte heller i övriga länder i världen har man alltid följt UNESCO's riktlinjer.

UNESCO

UNESCO har i sina riktlinjer framhållit att världsarven inte bara är en nationell angelägenhet utan en angelägenhet för hela världen. Det är således av stor vikt att information, skyltning och vägvisning utformas på sådant sätt att det blir begripligt för alla, oavsett nationalitet.

Texten i världsarvssymbolen enligt **figur 1** ska alltid, i fråga om trycksaker och skyltar avsedda att läsas på nära håll, bära texten "World Heritage, Patrimoine Mondial". Texten "Patrimonio Mundial" kan dock bytas ut mot det egna landets ord för världsarv, i Sverige således mot ordet "Världsarv".

När det gäller *informationsskyltar* säger UNESCO att varje land visserligen är suveränt i denna fråga, men man rekommenderar att både UNESCO-symbolen och världsarvssymbolen ska finnas med på skyltarna. Detta för att markera områdets status, att det är UNESCO som står bakom valet av världsarv och att det är en världsangelägenhet. Önskar man så är det fullt möjligt att införa begreppet "Världsarv" i samband med namnet på det världsarvsobjekt som skylten avser.

Förslag till informationsskylt

Regeringen har enligt beslut 1999-11-18 (KU99/1609/ka) delegerat till Riksantikvarieämbetet (RAÄ) att hantera frågan om användningen av symbolen för världsarven i Sverige.

En informationsskylt skall innehålla både världsarvssymbol och UNESCO-symbol. Texten kan vara brun på vit botten eller i vit text på brun botten. Erfarenhetsmässigt är positiv text bättre än negativ för läsbarheten, vilket innebär mörk text på ljus botten. Detta blir särskilt viktigt på platser där belysning saknas. En lösning kan vara att vita "plattor" med svart text infogas i skylt som i övrigt utformas enligt **figur 2**. Symbolerna föreslås dock bli utförda i vitt på brun botten, då nås även överensstämmelse med färgsättning av vägvisningen. Informationsskyltar bör förses med text på minst ett främmande språk, i första hand engelska och tyska.

Förslag till vägvisning och informationsplatser

Vägvisningen till världsarven kan lämpligen utföras med vägvisare enligt **figur 3** eller motsvarande vägmärke anpassat till platsen, t.ex. orienteringstavla eller

tabellvägvisare enligt **figur 4**. Samtliga förekommande alternativ för utförande av vägmärken skall, i fråga om de grafiska detaljerna och övrig måttsättning, liksom placering mm, ske enligt Vägverkets standard. Här noteras särskilt att texten utförs versal/gemen, att världsarvsymbolen, då den infogas i vägmärke, saknar den cirkulära texten och att UNESCO-symbolen inte skall förekomma på vägmärke.

Alternativt sker vägvisning med vägmärke vars aktuella del, den som innehåller upplysning om världsarv, ges brun färg i den s.k. plattan som infogas i annan färg. Detta kan ske t.ex. i fråga om Körfältsvägvisare, som även innehåller annan angivelse i annan färg än brun, t.ex. blå. Härtill kommer alternativet att infoga brun "platta" i märke vars bottenfärg är annan än brun, t.ex. i befintlig orienteringstavla eller tabellvägvisare med blå bottenfärg. Frågan om vilka alternativ som står till buds med avseende på märkestyp/vägstyp mm. tas upp med väghållaren. I normalfallet sker dock detaljprojekteringen som en rutinåtgärd hos väghållaren, dessa frågor behöver då sällan belasta den sökande.

För stora objekt, vars gräns inte tydligt framträder vid vägen, föreslås utmärkning med symbol + objektnamn, utan riktningsangivelse, således ett slags ortnamnsmerke som i sin funktion är likartat med märke vid läns- eller kommungräns. Texten på ett sådant märke utförs lämpligen utan ordet världsarv/världsarvet.

I den mån vägvisning för gång- och cykeltrafik blir aktuell föreslås följande: Lokaliseringsmerke för vägvisning till världsarv ges mörkblå bottenfärg, i vilken brun platta infogas.

Förslag till utmärkning av och vägvisning till världsarven i Sverige

Med föreliggande förslag till enhetliga regler för information och vägvisning föreslås följande övergripande principlösningar för de olika världsarven. Den slutliga detaljerade lösningen bör bli föremål för fortsatta diskussioner mellan de berörda parterna vari förstås samtliga berörda väghållare och berörd(a) kommun(er). Inom stora geografiska områden som Höga Kusten måste – som framhålls – detaljerad vägvisning ske till besökscentra eller liknande. Det kan också vara av värde om en informationsplats kan anordnas i anslutning till gränsen för ett världsarv. Samordning mellan vägvisning till världsarv och övrig brun/vit turistvägvisning måste utvecklas ytterligare, således med de berörda väghållarna.

Vägvisningsplan

Som underlag för beslut om vägvisning i det enskilda fallet bör en vägvisningsplan upprättas. En vägvisningsplan enligt Vägverkets modell ger de bästa förutsättningarna för alla berörda att bedöma, dels de tekniska och ekonomiska konsekvenserna av avsedd vägvisning, dels handha de praktiska åtgärderna vid eventuella framtida förändringar i trafikföringen. Den s.k. "stamgrenmetoden" enligt **figur 5 a och b** kan med fördel användas vid upprättande

av vägvisningsplan för detta ändamål. "Stam-grenmetoden" förutsätter, för att bli lätthanterlig, att en starkt schematiserad illustration utförs över det berörda vägnätet.

Kostnader

Kostnaderna för framtagning av ansökan, vari en vägvisningsplan kan ingå, liksom kostnaderna för textutformning, design, tillverkning, uppsättning och underhåll av skylt enligt **figur 2**, bestrids av den sökande. Kostnaderna för vägvisningen till världsarven bestrids, eftersom det är fråga om vägvisning av allmänt intresse, av Vägverket för de vägar där staten svarar för väghållningen. Vad gäller kostnadsansvar i övrigt hänvisas till Vägmärkesförordningen, kommunen och eventuell enskild vägs ägare.

Former för samråd

Som framgått är de olika världsarven av mycket olika karaktär och omfattning. Några generella regler för hur samrådet mellan olika parter ska gå till finns inte, berörda parter kan själva komma överens om hur detta kan genomföras. Principfrågan om hur skyltning och vägvisning till världsarv ska ske bör avgöras på central och regional nivå mellan företrädare för Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket och Vägverket.

Detaljskyltning och detaljvägvisning bör diskuteras och genomföras i beredningsgrupper, där företrädare för de olika intressena blir representerade. Vägverkets regioner, länsstyrelsen, berörd kommun, länsmuseum och regionala turistorganisationer m. fl. är självklara deltagare i en sådan beredningsgrupp. Vägverkets regionkontor föreslås ha huvudansvaret för och samordna beredningsgruppen.

Skyltningen av världsarven bör också samordnas med övrig turistvägvisning i regionen. Vägverkets regionkontor har ett stort ansvar för detta, där staten svarar för väghållningen.

Förslag till det fortsatta arbetet

Nedanstående komprimerade beskrivning är avsedd som förslag för det fortsatta arbetet och förutsätter följande:

- att en "beredningsgrupp för skyltning" som företräder världsarven har bildats
- att det står klart för de berörda (december 2001) att tillämpningen inte kan börja utan stöd av regeringens förväntade beslut om symbol för världsarv och brunvit färgsättning, samt de därav följande tillämpningsreglerna (VVFS).

1. **Startmöte.** Markera på karta de vägsträckor som föreslås ha vägvisning (jfr. exemplet Engelsberg **fig. 5 a, b**). Sök därefter gemensamt samråd med kommunen och samtliga väghållare som kan bli berörda. Väghållare är vanligen kommunen och Vägverket, genom läns- eller regionkontoret, och eventuell enskild vägs ägare. Efter diskussion om vägvisningens geografiska utbredning och väglokaliserad information, inklusive informationsplatser, bör väghållningsgränser och därav följande kostnadsansvar beröras. Observera

dock att medgivande om vägvisning tas av väghållaren/väghållarna i ett senare skede. Även tidsaspekterna och frågan om eventuell samordning i övrigt, exempelvis gemensam upphandling, bör tas upp. Samordning kan avse projektering, entreprenad (tillverkning och uppsättning) och åtaganden i övrigt, såsom drift och underhåll. Häri bör ingå överenskommelse om anmälan av nya förutsättningar, t.ex. säsongstängning och därav följande borttagning eller motsvarande. Snarast efter detta samråd bör finansieringsansvar och tidplan klarläggas, varefter förprojekteringen kan handlas upp.

2. **Förprojektering och preliminär kostnadsberäkning** .Upprätta preliminär vägvisningsplan, som bör ligga till grund för förprojekteringen som i sin tur skall resultera i en preliminär kostnadsberäkning för respektive väghållare. Därefter tas preliminärt finansieringsbeslut för vägvisningen. På motsvarande sätt upprättas en plan för den s.k. vägmonterade informationen. Planen kostnadsberäknas preliminärt varefter följer preliminärt finansieringsbeslut. Efter respektive beslut kan detaljprojekteringen påbörjas.
3. **Ansökan**. Ansökan om vägvisning lämnas till väghållarna och kan baseras bl.a. på den preliminära vägvisningsplanen. Observera att berörda väghållare måste vara överens innan slutligt besked kan ges för hela den begärda vägvisningen. För Vägverkets del är det dessutom viktigt att informationsplanen har en säkrad finansiering.
4. **Detaljprojektering och slutlig kostnadsberäkning**. Detaljprojekteringen kan visa att vägvisningsplanen eller informations-planen behöver korrigeras. Projekteringen skall leda fram till förfrågningsunderlag för entreprenader och kräver kompetens i regelverk för vägmärkens placering och grafiska gestaltning respektive i s.k. utomhusinformation. Entreprenaderna kostnadsberäknas varefter följer slutligt finansieringsbeslut.
5. **Upphandling**. Entreprenaderna tidsanpassas, handlas upp och genomförs. Det är viktigt att entreprenören har en för hela projektet gemensam kontaktyta hos beställaren.

Slutligen bör det även nämnas att det kan vara lämpligt att ge information till media m. fl. under hand under hela processen.

Texten är hämtad från Vägverket men äger i huvudsak även tillämpning i de fall då endast kommun eller enskild vägs ägare berörs.

Världsarvssymbol i kartböcker

Kontakter med Lantmäteriverket i Gävle och Liber förlag, vilka tar fram underlag för vägkartor till Motormännens Vägatlas respektive KAK:s Vägatlas, har informerat om att man är positiv till att ta med information om världsarven dels på vägkartorna och dels i speciella uppslag i böckerna.

När det gäller att få med information i utländska vägkartor kan detta ske genom att kontakter förmedlas via representanter för kartförlagen och med Vägverkets kontor för karthantering.

Vidare diskussioner kring utformning och användande av lämplig kartsymbol bör ske i kontakter mellan Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Vägverket och Lantmäteriverket.

Information via turistorganisationer

Svenska Turistföreningen har förklarat att man är positiv till att på olika sätt förmedla information om världsarven. Vidare kontakter i denna fråga bör tas av Riksantikvarieämbetet i samråd med Naturvårdsverket. När det gäller de regionala och lokala turistorganisationerna bör kontakter ske med företrädare för de olika intressena på respektive nivå.

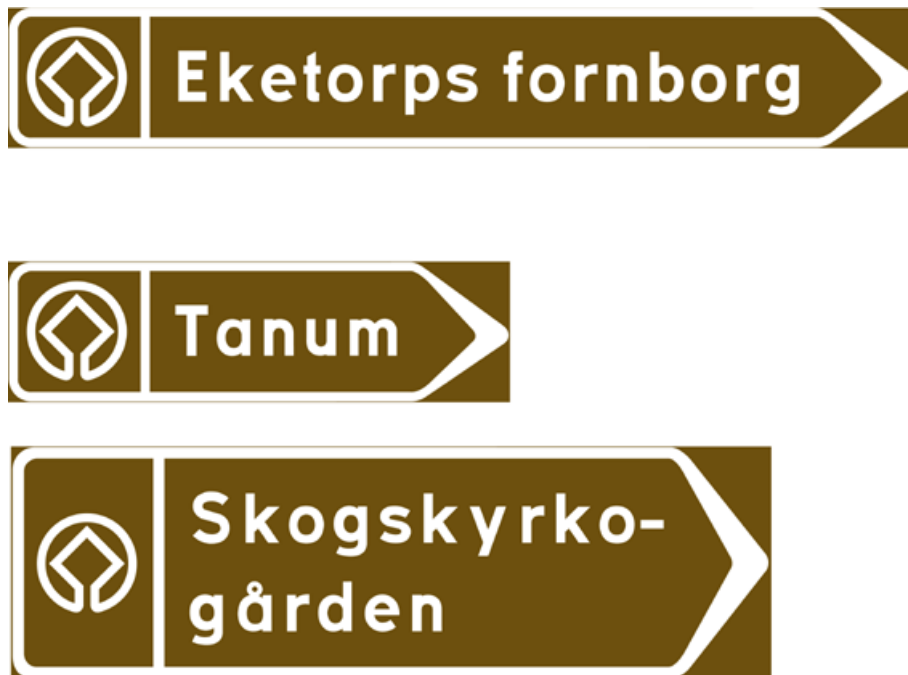
Figurförteckning

Figur 1. Världsarvssymbolen med svensk text – "Världsarv".

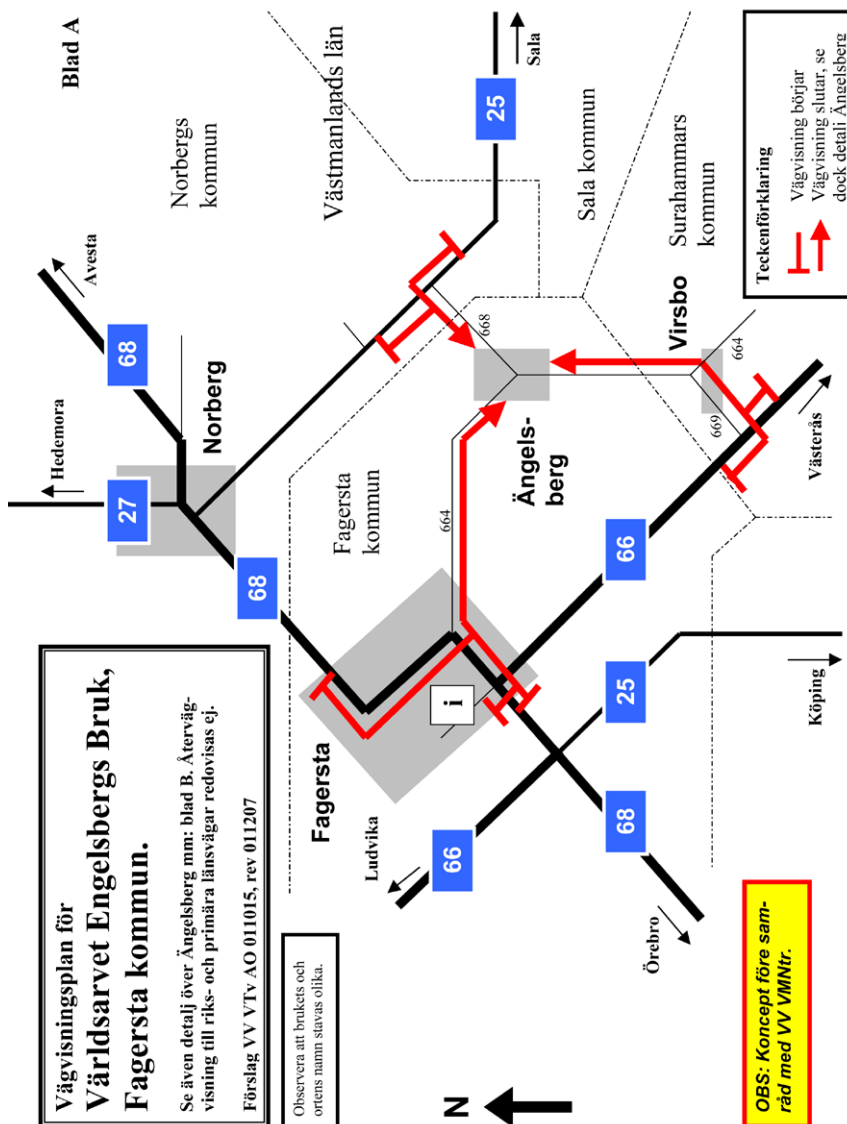
Figur 2. Exempel på hur en informationsskylt med världsarvssymbol och UNESCO-symbol skulle kunna utformas med negativ text (ljus text på mörk botten). Den kan även utföras positiv, d.v.s. med brun eller svart text på vit botten.

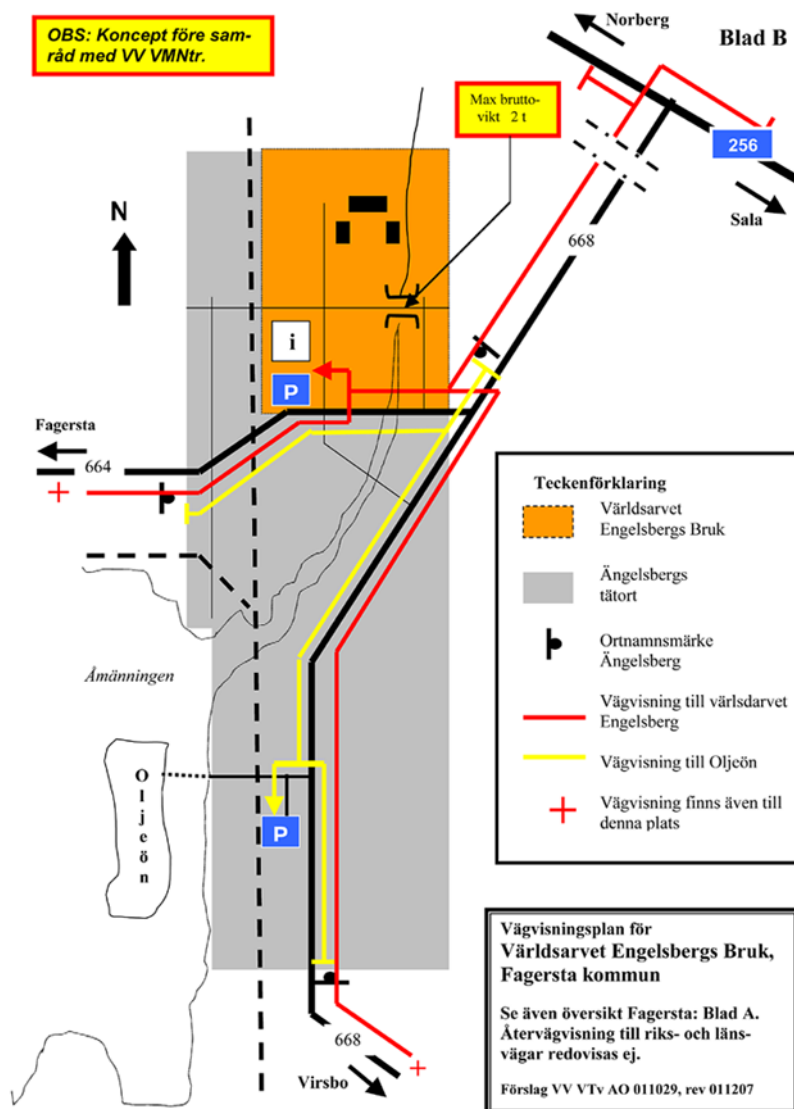
Figur 3. Exempel på en vägvisare med textlös världsarvssymbol. Texten på skylten skall utföras versalgement.

Figur 4. Exempel på tabellvägvisare där endast brun bottenfärg används i den aktuella riktningen.

Figur 5 a. Exempel på vägvisningsplan för Engelsbergs bruk enligt "stam-grenmetoden".

Figur 5 b. Exempel på vägvisningsplan för Engelsbergs bruk enligt "stam-grenmetoden".

Komplettering till rapporten "Vägvisning till världsarv".

Samma dag som rapporten "Vägvisning till världsarv" lämnades för tryckning, den 13 december 2001, fattade UNESCO's världsarvs-kommitté beslut i Helsingfors att det historiska industrilandskapet kring Stora Kopparberget och Falun skulle föras upp på listan över våra världsarv. Därmed har Sverige fått sitt tolfte världsarv.

Världsarvskommitténs motivering lyder:

Industrilandskapet Falu koppargruva

"Det historiska industrilandskapet kring Stora Kopparberget och Falun utgör ett av de främsta områdena för gruvhantering och metallproduktion. Gruvdriften upphörde vid 1900-talets slut, men har genom många århundraden haft ett starkt inflytande på teknisk, ekonomisk, social och politisk utveckling i Sverige och Europa.

Gruvindustrins historia kan ses i de rikligt förekommande lämningarna från industribyggnader och bostäder karaktäristiska för denna industri och som fortfarande överlever landskapet runt Falun som har formats och förändrats av mänskligt skarpsinne och rådighet."

De generella förslag rörande vägvisning och övrig skyltning som kommer till uttryck i rapporten gäller givetvis även för Stora Kopparberget, även om detta världsarv ännu inte beslutats då uppdraget utfördes hösten 2000.